

Mies kylmästä herättää kansalaisyhteiskunta- ja nationalismiteoriait loon

Rein Ruutsoo: *Civil Society and Nation Building in Estonia and the Baltic States*. Rovaniemi, 2002. (Acta Universitatis Lapponiensis 49.)

Läntisten älypäiden keskustelu kansalaisyhteiskunnasta on usein pyörinyt varsin korkeilla abstraktiotasolla. Myös viimeaikaista nationalismikeskustelua ovat hallinneet viileän älylliset kansakunnanrakentamisen teoriat, jotka ovat tarkastelleet ilmiötä ulkoapäin vertailevasta näkökulmasta. Mitä tapahtuu kun tähän soppaan lyö lusikkansa mies kylmästä, Viron neuvostoajan tunnettu toisinajattelija ja kansanrintamaliikkeen kärkihahmo, joka on nähnyt ja vahvasti elänyt Viron kansalaistoiminnan nousun ja kansallisen liikehdinnän sisältäpäin?

Tarton yliopiston nykyinen politologian professori Rein Ruutsoo puolusti joulukuun pakkasilla Lapin yliopistossa väitöskirjatutkimustaan *Civil Society and Nation Building in Estonia and the Baltic States*. Tutkimus liittyy viileät teoriat osaksi suurta historiallista draamaa, kylmää sotaa ja kuumaa kamppailua Viron ja Baltian maiden demokraatiakehityksestä ja kansallisesta olemassaolosta. Lopputulos on yhtä aikaa painava puheenvuoro kansainväliseen teoriakeskusteluun ja rohkea omapäinen Viron lähihistorian uudelleentulkinta. Se tuskin jättää kylmäksi sen paremmin akateemisia teoriaherroja kuin kansallisen taistelun hehkua uudelleenlämmitteleviä ideologeja.

Suuri koplaus: vastarinta, toimintakenttä ja identiteetti

Ruutsoo tarkastelee väitöskirjas-

saan Viron lähihistorian kahta suurta kysymystä, kansalaisyhteiskunnan järjestäytymistä ja kansakunnan muodostusta. Ruutsoon lähtökohtana on luoda yhtenäinen tulkinta, joka kattaisi sekä kansalaistoiminnan häkellyttävän nousun Baltian maissa 1980-luvun lopulla että sen yhtä hämmästyttävän hiipumisen 1990-luvulla. Vastauksia hän lähete hakemaan kunnianhimoisesti kaukaa historiasta, vuosisadan alun kansakunnanrakennuskaudelta, sotien väliseltä ajalta ja neuvostoajan varhemmasta historiasta.

Ruutsoon peruskysymyksenasettelu on omaperäinen ja innovatiivinen sekä suhteessa Viron lähihistorian tulkintoihin että kansainväliseen yhteiskuntatieteelliseen keskusteluun kommunismin romahduksesta ja sitä seuranneesta transformatiosta. Ruutsoo hylkää yhtäältä läntiselle keskustelulle tyypillisen tavan nähdä kansalaisyhteiskunta ja valtio, demokratia ja nationalismi toistensa jyrkkinä vastakohtina. Samalla hän rikkoo haastavasti uudelleen muotiin tulleet tyypittelyt (hyvästä) läntisestä ja (pahasta) itäisestä nationalismista. Toisaalta Ruutsoon kritiikin kohteena ovat myös kansallisen historiakirjoituksen tulkinnat, jotka tuottavat yhtä ja eheää aidon kansallisen vastarinnan ja politiikan traditiota.

Millään kotikutoisilla eväillä Ruutsoo ei ole liikenteessä. Hän tuntee perin pohjin viime vuosikymmenten kansainvälisen keskustelun ja esittää ja vertaa työnsä johdannossa ja teoreettis-käsitteellisessä kakkosluvussa useita teeman kannalta kiinnostavia jäsennyksiä. Ne todistavat alan

tutkimuskeskustelun laajasta tunteuksesta, mutta ohjaavat lukijaa ehkä turhan monen mutkan kautta tutkimuksen ydinkysymysten äärelle.

Vauhtiin päästyään Ruutsoo vetäisee kuitenkin langat tiukasti yhteen. Tutkimuksen kakkosluvun päätösjakso sosiaalisesta kudoksesta ja protestista totalitaarisesta yhteiskunnassa on kommunismin romahdusta käsittelevän yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen ydinkäsitteiden suuri innovatiivinen koplaus. Ruutsoo liittyy järjestäytymisen ja vastarinnan käsitteisiin uudella tavalla toimintakentän määrittelyllä ja identiteetinmuodostuksen näkökulmat. Näin hän viritää kiinnostavan jännitteen sosiologisten poliittisen modernisoinnin teorioiden ja nationalististen "kansallisen heräämisen" tulkintojen välille. Samalla hän kyseenalaistaa sekä "läntiset" että "kansalliset" patenttiteoriat, jotka näkevät modernisoinnin ja nationalismien suhteen muuttumattomana Viron historian eri vaiheissa - tai yhtenäisenä linjana kaikkien Baltian maiden kehityksessä.

Kansalaistoiminnan ja kansakunnan synnyn suuret linjat Baltiassa

Tulkintansa peruspoljennon Ruutsoo luo kolmos- ja neloslukujen analyyseissa toista maailmansotaa edeltävästä kansakunnan muodostuksesta ja synkimän neuvostoajan vastarinnan ja järjestäytymisen traditioista. Kolmosluvun kiinnostavin aines liittyy eri Baltian maiden kehitysteiden erityispiirteiden hahmottamiseen. Ruutsoo piirtää niistä monipuolisen ja vivahteikkaan kuvan, ja vertaileva tulkinta kansallisvaltiokemityksen taustalla olevista erilaisista poliittisen

kulttuurin ja järjestäytymisen traditioista pohjustaa erinomaisesti Baltian maiden myöhempien vaiheiden tulkintoja.

Viron, Latvian ja Liettuan keskinäisten kehityserojen rinnalla Ruutsoo tekee paikka paikoin kiinnostavia vertailuja myös Suomeen ja Skandinaviaan. Tässä kohden tutkimukselle olisi kenties ollut eduksi myös terävämpi kokoava vertailu. Nykyisellään suomalainen lukija jää väistämättä pohtimaan, miten arvioida Ruutsoon tulkintaa kansakunnan muodostuksen harmonisesta etenemisestä Virossa, Latviassa ja Liettuassa suhteessa aihepiirin suomalaisiin tutkimuksiin, joiden kuva pohjoismaisten yhteiskuntien poliittisesta, sosiaalisesta ja kulttuurisesta eheydestä 30-luvun lopulla on usein huomattavasti kriittisempi. Itse asiassa Ruutsoon kolmosluvun tapa viilellä kansakunnan käsitettä yhtenäisen poliittisen ja kulttuurisen kollektiivisubjektin mielessä on jossain määrin ristiriidassa alun käsitteellisten kehittelyjen kanssa ja – mikä pahempi – syö tehoa hänen neuvostomiehistä seuranneen ajan nerokkaalta tulkinnaltaan.

Vastarinta ja kansallisuus Neuvosto-Virossa

Neuvostoaajan kuvauksessaan Ruutsoo löytää hienon tasapainon yhteiskuntatieteellisen käsitteellisen jäsenyyksen ja historiallisen kuvauksen välillä. Vaihtoehtoisen, kansallisen toimintakentän määrittelyn ja tulevaisuuden odotusraamin (framing) liittäminen paitsi avoimen vastarinnan traditioon myös puolivirallisen ja kvasiriippumattoman järjestäytymisen ”kaksoiselämään” avaa huikean uuden näköalan kansallisen kulttuurin merkitykseen totalitarismin oloissa. Ruutsoo tekee ymmärrettäväksi, kuinka ”porvarillinen” kansallinen kult-

tuuri ja järjestäytymisen perinne tulee osana vastarinnan vaihtoehtoista maailmankuvaa ja toimintaraamin määrittelyä merkitykselliseksi myös niille yhteiskuntaryhmille, jotka saattoivat aikaisemmin suhtautua kielteisesti tai välinpitämättömästi ajatukseen yhtenäisestä kansallisesta kulttuurista.

Neuvosto aika toimii tässä mielessä eräänlaisena kansakunnan muodostuksen ja kulttuurisen eheyttämisen täydentäjänä. Tämä tulkinta ei tarvitse välttämättä taustakseen historiallista myyttiä itsenäisyyden ajan yhtenäisestä kansakunnasta, mutta toimii loistavana pohjustuksena Ruutsoon myöhemmälle tulkinnalle kansallisten perinteiden merkityksestä 1980-luvun mobilisaatiovaiheessa – ja ristiriidoille, jota yritykset soveltaa samoja perinteitä 1990-luvun poliittisen toiminnan raaminmäärittäjänä ovat tuottaneet.

Viitosluvun kuvaama kansalaistoiminnan herääminen 1980-luvulla on Ruutsoon perinpohjin tuntema aihe, ja hän piirtää hienon kuvan vastarinnan traditoiden vähittäisestä virkoamisesta 80-luvun lopulle tultaessa. Ruutsoo erittelee kiinnostavasti Viron tapahtumien suhdetta Gorbatšovin perestroika- ja glasnost-politiikkaan ja tuo esiin lännessä vähemmän tunnetun puolen neuvostoimperiumin hajoamiskehityksestä. Tämän kuvan täydennykseksi olisi ehkä kaivannut analyysia myös venäläisen opposition (Jeltsinistä dissidenteihin) ja muiden neuvostotasavaltojen kansanrintamajärjestäytymisen suhteesta Baltian liikehdintään. Ruutsoon taustan tuntien toivoisi myös laajempaa esitystä kansanrintamaliikkeen läpimurrosta ja poliittisen kentän uudelleenmuotoutumisesta 1990-luvulle tultaessa, mutta ehkäpä tässä on jo kokonaan toisen kirjan aihe.

Uusia avauksia Itä-Euroopan muutoksen tutkimukseen

Ruutsoon kokonaistulkintaa syventää paikallistason tarkastelu mobilisaatiosta ja itsehallinnosta Viron maaseudulla. Perusteellinen paneutuminen Kanepin kunnan elämään saattaa uuvuttaa maaseutusosiologiaan perehtymätöntä lukijaa, mutta nostamalla esiin maaseudun näkökulman jakso epäilemättä tuo tärkeän lisän keskusteluun Viron lähihistorian – ja laajemmin Itä-Euroopan muutoksen – ongelmista. Poliittisen mobilisaation kontekstointina se puolustaa hyvin paikkaansa vastapainona eliitin toimiin, ideologioihin ja muodolliseen järjestäytymiseen keskittyville läntisille tulkintoille.

Ruutsoon perustutkimusmenetelmänä on aikalaisdokumenttien ja historiallisen kirjallisuuden uudelleentulkinta yhteiskuntatieteellisen käsitteistön avulla, ja hänen tulkintansa päälinja on hahmotettu poikkeuksellisen tietoisesti käsitteellisen avoimuuden avulla. Paikotellen Ruutsoo onnistuu avaamaan huikaisevia uusia näkökulmia paljon tutkittuihin historiallisiin kysymyksiin, mutta kokonaisuuksena tutkimuksen eri jaksot jäävät sitten hieman irrallisiksi toisistaan. Survey-tutkimuksille ja yhdistystilastoille rakentuvat tulkinnat 1990-luvun järjestäytymisestä eivät ymmärrettävästi saa samaa täyteläisyyttä kuin tutkimuksen aikaisemmat osat. Post-kommunistisen ajan analyysissa ja tutkimuksen johdopäättösosassa toteutuu kuitenkin vakuuttavasti Ruutsoon peruskysymyksenasettelun, vastarinnan, järjestäytymisen, kentänmäärittelyn ja identiteetin muodostuksen käsitteiden erittelykyky ja todistusvoima – sekä Viron historian eri vaiheiden että Baltian maiden kehityksen erityispiirteiden valottamisessa. Kaikkineen Ruutsoon tutkimus piirtää

hienoja uusia tulkintalinjoja Viron lähihistorian ydinkysymyksistä ja tuo kiinnostavia lisäjä kansainväliseen tutkimuskeskusteluun

post-kommunistisesta muutoksesta.

Ilkka Liikanen

Yksi vai kaksi Viroa?

Raimo Vetik (toim.): *Kaks Eestit. Artiklite, ettekannete ja analüüside kogumik. Tallinna Pedagoogikaülikool. Rahvusvaheliste ja sotsiaaluuringute instituut. Tallinn: TPÜ Kirjastus, 2002.*

Kaks Eestit on kokoelma vironkielisiä artikkeleita, esitelmiä ja sosiaalitieteellisiä analyyseja.¹ Kirjan synnyn taustalla on *Postimees*-lehden mielipideosastolla 23.4.2001 julkaistu kirjelmä, jossa Viron sosiaalitieteilijät halusivat tuoda esille huolensa eräistä Viron yhteiskunnan arveluttavista kehityspiirteistä.² Kirjelmän allekirjoitti 26 tunnettua Virossa vaikuttavaa sosiaalitieteilijää, jotka muodostivat näin eräänlaisen yhteiskunnallisen protestiryhmän. Allekirjoittajina olivat muun muassa Juhan Kivirähk, Mikko Lagerspetz, Marje Pavelson, Iris Pettai, Tiina Raitviir, Rein Ruutsoo, Raivo Vetik ja Rein Võormann.

Johdantoluvun ja alkuperäisen julkilausuman lisäksi *Kaks Eestit* -teos koostuu kolmesta osiosta. Ensimmäiseen osioon on koottu 14 artikkelia eri sanomalehdistä (*Eesti Päevaleht*, *Sirp*, *Postimees*) sekä Delfi-nettiportaalista. Kaikki artikkelit ovat syntyneet julkilausuman kommentteiksi. Toisessa osiossa on yhdeksän esitelmää, jotka pidettiin Viron kehitystä käsitelleessä konferenssissa keväällä 2002, ja kolmanteen osioon on koottu nimenomaan kirjaa varten tilattuja yhteiskuntatieteellisiä analyyseja. Nämä analyysit toimivat erään-

laisena tutkijoiden vastauksena poliitikkojen kritiikkiin, joka koski tieteentekijöiden kirjoittaman julkilausuman pinnallisuutta.

Kirjelmässään sosiaalitieteilijät nostavat esille kolme yhteiskunnallisesti merkittävää ja toisiinsa kytkeytyvää asiaa: valtiotavallan vieraantumisen kansasta, liiallisen sosiaalisen eriarvoistumisen sekä tarpeen käyttää poliittisessa päätöksenteossa hyväksi tieteellisiä tutkimustuloksia ja perustaa valtion rahoittamia tutkimusohjelmia. Kirjelmässä korostetaan seuraavaa: "Viron yhteiskunta on joutunut poliittiseen, sosiaaliseen ja eettiseen kriisiin. Vallanpitäjät ovat vieraantuneet kansasta jopa siinä määrin, että on puhuttava kahdesta eri Virossa. Kaksi kolmannesta Viron lapsista kasvaa köyhydessä, ihmisiltä puuttuu perusturvallisuus ja useat nuoret haluavat muuttaa muualle. Poliitiikan itsekkeisyys ja epäeettisyys on muuttunut osaksi arkipäivää (...) vastuu on muuttunut hämäräksi käsitteeksi. Valtiolla olennaisten taloudellisten ja strategisten päätösten tekeminen tapahtuu siten, ettei päätösten mahdollisia sosiaalisia seurauksia analysoida. (...) Valtion johtajien elitistinen ja minäkeskeinen käytös ovat synnyttäneet tilanteen, jossa kansa ei pysty vakavasti suhtautumaan omaan valtioonsa."

Tutkijat ja poliitikot tukkanuottasilla

Kaikki *Kaks Eestit* -teoksessa julkaistut tekstit voidaan jakaa kar-

keasti kahteen ryhmään: ensinnäkin sosiaalitieteilijöiden kannanottoihin ja analyyseihin, ja toiseksi julkilausuman ilmestymisen aikaisen Viron hallituksen jäsenten kirjoittamiin lehtiartikkeleihin ja esitelmiin. Vaikka kyseiset hallituksen jäsenet edustivat eri puolueita, heidän viestinsä on käytännössä yhtenevä: ihmiset kiuakuttelevat turhasta. Poliitikkojen näkemyksen mukaan hallituksen toiminta on koko ajan ollut ripeää ja määrätietoista, mutta hallituksen työnteon esteenä ovat niin kansalaiset kuin sosiaalitieteilijätkin, jotka vaativat liikaa ja liian nopeasti. Esimerkiksi silloinen pääministeri Mart Laar syyttää tutkijoita ongelmien keinotekoisesta esille nostamisesta ja nimitää esitelmässään sosiaalitieteilijöiden puhetta kahdesta Virossa vihamielisyyden lietsomiseksi. Samoin valtiovarainministeri (nykyinen pääministeri) Siim Kallas suitsuttaa hallituksen työpanosta. Hän päätyy jakamaan Viron kansalaiset kahteen ryhmään: ensimmäiseen kuuluvat ne, jotka ovat "erinomaisesti sopeutuneet nykyaikaiseen maailmaan" – toisin sanoen käyttävät tietoliikenneyhteyksiä, ovat opetelleet englantia ja muita vieraita kieliä, tuntevat markkinatalouden sääntöjä ja osaavat käyttää niitä menestyksekkäästi hyväkseen. Toiseen ryhmään kuuluviksi hän laskee sellaiset, jotka "eivät tahdo selvittää itselleen edes yksinkertaisia markkinatalouden perustuuksia", vaan suhtautuvat uuteen maailmaan pelokkaasti, vihasesti tai kieltäen.

Sosiaalitieteilijät korostivat alkuperäisessä julkilausumassaan, ettei heillä ole poliittisia tarkoituksia eikä tekstiä ole tarkoitettu opposition tueksi. Kirjelmällä ei siis pyritty syyllistämään hallitusta eikä ketään yksittäistä vallanpitäjää, vaan kritisoimaan poliittisen päätöksenteon perusteita ja poliittista järjes-